

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ,
ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ,
ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ

Σημειώσεις για τη σύγχρονη ανοιχτή κοινωνία

ΕΝΝΟΙΕΣ, ΟΡΙΣΜΟΙ, ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ, ΜΥΘΟΙ

Η εκτίμηση της πολιτισμικής επίδρασης των μεταναστών και γενικότερα των μειονοτήτων στις δυτικές χώρες, καθώς και η πολιτική που προκύπτει από αυτή, εξαρτάται από το πώς αντιλαμβανόμαστε ορισμένες έννοιες. Επειδή τα προβλήματα που συζητιούνται σ' αυτό το βιβλίο –το οποίο αποτελεί ουσιαστικά έναν σχολιασμό της «καλοήθους κοινωνίας»– είναι αρκετά σύνθετα, ας διαχωρίσουμε, αρχικά, τις δύο θεμελιώδεις έννοιες που συγχέονται στον πολιτικό και καθημερινό λόγο: την πολυπολιτισμικότητα και τον πλουραλισμό.

Η πολυπολιτισμικότητα δεν είναι η συνέχιση και η υπέρβαση του πλουραλισμού. Αντιθέτως, είναι η άρνησή του, που μας οδηγεί σε «κακοήθη κοινωνία». Αν κάνουμε απολογισμό των τεσσάρων τελευταίων αιώνων της ιστορίας μας, θα δούμε ότι ο γενετικός κώδικας της ελεύθερης κοινωνίας και του φιλελεύθερου-δημοκρατικού πολιτισμού προέρχεται από τη θεωρία και την πρακτική του πλουραλισμού, όχι της πολυπολιτισμικότητας. Ο φιλελευθερισμός είναι, θα λέγαμε, το λογισμικό του δυτικού ανθρώπου που πιστεύει στην ατομική ελευθερία, στην πρόοδο, στην

ανθρώπινη αξιοπρέπεια – ή που τις θεωρεί δεδομένες, σαν ένα είδος προεπιλογής. Οι όροι έχουν γίνει αντικείμενο κατάχρησης, παρερμηνειών ή «αραιώσης»· για παράδειγμα, ο φιλελευθερισμός του Τζον Στιούαρτ Μιλ περιορίζεται σήμερα από κανόνες που δεν χωρούσαν στο όραμα ελευθερίας του Βρετανού φιλοσόφου του 19ου αιώνα.

Ένας σύγχρονος Βρετανός φιλόσοφος, ο Brian Barry (1936-2009), χρησιμοποιεί τη λέξη «πλουραλισμός» εννοώντας «ένα πολιτικό πρόγραμμα με στόχο τη θεσμοποίηση της πολιτιστικής διαφοράς που διαιρεί την κοινωνία».¹⁷ Όμως, αυτός είναι ο ορισμός της πολυπολιτισμικότητας, όχι του πλουραλισμού: ο Barry κάνει λάθος· συγγέει δύο διαφορετικές έννοιες. Πιστεύοντας ότι ασκεί κριτική στον πλουραλισμό, ασκεί κριτική στην πολυπολιτισμικότητα.

Αν η ιδέα του πλουραλισμού δεν γίνεται κατανοητή, γιατί να μη χρησιμοποιούμε μια συγγενική διατύπωση που να εξηγεί τον εαυτό της, όπως, για παράδειγμα, η «ανοιχτή κοινωνία» του Καρλ Πόππερ;¹⁸ Θα ήταν ίσως ευκολότερο. Αλλά η διατύπωση του Πόππερ δεν μπορεί να προχωρήσει τη σκέψη μας ως προς τα σημερινά προβλήματα –που δεν υπήρχαν πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– και, επιπλέον, μπορεί να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως. Να δύο ερωτήματα σχετικά με την οπτική του Καρλ Πόππερ: Ανοιχτή κοινωνία μέχρι ποιο σημείο; Ποιος είναι ο βαθμός

17. B. Barry, *Culture and Equity: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge, Polity Press, 1999.

18. K. Popper, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, μτφρ. Ειρήνη Παπαδάκη, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003.

ελαστικότητας αυτού του ανοίγματος; Ο Πόππερ όμως δεν τα έθετε· δεν ήταν απαραίτητο στην εποχή του. Σήμερα όμως η πολυπολιτισμική επίθεση και οι μεταναστευτικές πιέσεις τα καθιστούν απαραίτητα. Για να απαντήσουμε στο ερώτημα «ανοιχτή μέχρι ποιο σημείο», πρέπει να επιστρέψουμε στην αντίληψη του πλουραλισμού. Η ελαστικότητα της ανοιχτής κοινωνίας ορίζεται από την ελαστικότητα της πλουραλιστικής κοινωνίας. Θα επανέλθουμε, εμμέσως, πολλές φορές στην αντίληψη του Καρλ Πόππερ για την ανοιχτή κοινωνία (και τους εχθρούς της).

Σήμερα αναρωτιόμαστε: Ποιες είναι οι συγκεκριμένες συνέπειες της τάξης πραγμάτων που δημιουργείται από τη μαζική άφιξη στη Δύση μεταναστών με πολύ διαφορετική κουλτούρα από τη δική μας; Πώς να τους διαχειριστούμε; Πώς να τους ενσωματώσουμε ή, τουλάχιστον, να συνυπάρξουμε ειρηνικά μαζί τους; Μολονότι αφθονούν τα κείμενα γύρω από τη μετανάστευση και την εγκατάσταση αλλοδαπών –ιδιαίτερα μουσουλμάνων– στη Δύση, καθώς και οι ιδέες γύρω από τη διαχείρισή τους ή, καλύτερα, γύρω από τη μη διαχείρισή τους, επικρατεί είτε πνεύμα εφησυχασμού είτε φαντασιώσεις Συντέλειας. Μερικοί θεωρητικοί και σχολιαστές πιστεύουν ότι με το να αποκτήσει στέγη, εργασία και «χαρτιά» ένας μετανάστης γίνεται αυτομάτως πολίτης· και δεν είναι λίγοι όσοι ενδιαφέρονται μόνο για τη «χρησιμότητα» των μεταναστών στην οικονομική διαδικασία. Τα κεντροδεξιά και τα αριστερά κόμματα στη Δύση έχουν καταλήξει σε παρόμοια πρακτική έναντι των μεταναστών ξεκινώντας από διαφορετικές αφετηρίες: τα αριστερά κόμματα ενδιαφέρονται για τη στήριξη και τις ψή-

φους όλων των φτωχών και κατατρεγμένων – όλων των «χωρίς»: χωρίς χαρτιά, χωρίς στέγη, χωρίς νόμο–, ενώ τα κεντροδεξιά κόμματα ενδιαφέρονται κυρίως για την οικονομική συνεισφορά των ξένων εργατών. Πράγματι, αυτή η συνεισφορά δεν είναι αμελητέα: το πρόβλημα όμως δεν είναι οικονομικό, είναι κοινωνικό και ηθικο-πολιτικό – σχετίζεται με την ποιότητα της ζωής. Το γεγονός ότι οι μετανάστες μπορούν να αποβούν ωφέλιμοι για την οικονομία μάς δίνει πληροφορίες για την οικονομία. Αλλά ό,τι ωφελεί την οικονομία ίσως βλάπτει την ποιότητα ζωής στην κοινωνία.

Παρότι έχουν γραφτεί πολλά για την «εισβολή μεταναστών», το παρόν βιβλίο διαφέρει: ξεκινά από την αρχή, από τις αιτίες, και προσπαθεί να ορίσει τη σχέση αιτίας-αποτελέσματος. Το γεγονός ότι οι περισσότερες αναλύσεις αποφεύγουν να αναφέρουν τις αιτίες των φυλετικών και θρησκευτικών συγκρούσεων – τις οποίες καταλογίζουν «σε μια χούφτα εξτρεμιστές»– οφείλεται στον φόβο της κοινωνικής κατακραυγής, των περί ρατσισμού κατηγοριών. Εντέλει, οφείλεται σε μια γενική διάθεση λαϊκισμού.

Ορισμένοι ισχυρισμοί σχετικά με τη μετανάστευση, τους οποίους αμφισβητούν συχνά οι οπαδοί της πολυπολιτισμικότητας, εμπεριέχουν κάποιες αλήθειες. Ας δούμε τρεις από αυτές. Η πρώτη είναι ότι τα ευρωπαϊκά έθνη επιθυμούν την ομοιογένεια, αλλά έχουν γίνει «πολυπολιτισμικά» σε ιστορικά πρωτοφανή βαθμό. Η δεύτερη είναι ότι η σύγχρονη μετανάστευση είναι τόσο διαφορετική σήμερα, ώστε οι κοινωνικές δομές χρειάζονται ριζική αναδιάρθρωση για να τη φιλοξενήσουν: για παράδειγμα, συντίθεται από κύματα ανθρώπων που προέρχονται από διαφο-

ρετικές ηπείρους και, εξαιτίας των νόμων στις περισσότερες δυτικές χώρες, η σύγχρονη μετανάστευση έχει μόνιμο χαρακτήρα.¹⁹ Η τρίτη είναι ότι τα ευρωπαϊκά έθνη έχουν υιοθετήσει πολυπολιτισμικές πολιτικές κάτω από την πίεση των μειονοτήτων.

Στην πραγματικότητα, τα περισσότερα ευρωπαϊκά έθνη ήσαν ανέκαθεν πολυπολιτισμικά μ' έναν αυθόρμητο τρόπο. Ας πάρουμε για παράδειγμα τη Γαλλία.²⁰ Στη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, σχεδόν ο μισός πληθυσμός της Γαλλίας δεν μιλούσε γαλλικά: μιλούσε οξιτανικά, βρετονικά, ρομανικά, ολλανδικά κτλ. Ο ιστορικός Eugen Weber έχει δείξει πόσο μακροχρόνια ήταν η διαδικασία της «αυτο-αποικιοποίησης» που απαιτούνταν για να ενοποιηθούν οι διάφορες εθνοτικές και γλωσσικές κοινότητες στη Γαλλία.²¹ μέσω αυτών των εξελίξεων δημιουργήθηκε το σύγχρονο γαλλικό έθνος. Αλλά, ταυτοχρόνως, οι ελίτ είχαν την ανησυχητική αίσθηση ότι οι αλλοδαποί ήσαν η μάζα του πληθυσμού. Το 1859 ο

19. Παλιότερα, για παράδειγμα, οι Ευρωπαίοι ή Τούρκοι *Gastarbeiter* πήγαιναν στη Γερμανία με σκοπό να βγάλουν χρήματα και να γυρίσουν στη χώρα τους να ανοίξουν μια επιχείρηση. Το αν αυτό συνέβαινε τελικά είναι άλλη υπόθεση. Η νομοθεσία πάντως της οικογενειακής επανένωσης συντέλεσε στην αλλαγή της μορφής της μετανάστευσης. Από τη λεγόμενη *chain migration*, όπου π.χ. οι κάτοικοι ενός χωριού μετανάστευαν ένας ένας στο ίδιο μέρος, τα τελευταία τριάντα χρόνια είναι πολύ εντονότερη η οικογενειακή μετανάστευση. Βλ. Margaret Stock, John Eastman, «Five Questions on Immigration Reform», *Federalist Society*, 2 Μαΐου 2006.

20. Emile Temime, *France, terre d'immigration*, Gallimard, 1999.

21. Joseph A. Amato, «Eugen Weber's France», *Journal of Social History*, τ. 25, 1992, σσ. 879-882.

χριστιανός σοσιαλιστής Philippe Buchez προειδοποιούσε για τους κινδύνους της επιμειξίας με «κατώτερες» φυλές – κι αν διαβάσουμε τα μυθιστορήματα του Εμίλ Ζολά ή τα έργα του κόμη Arthur Gobineau²², θα αναγνωρίσουμε πόσο διαδεδομένο ήταν αυτό το συναίσθημα. Οι κοινωνικές και πνευματικές ελίτ στη Γαλλία δεν έβλεπαν το έθνος τους ως ομοιογενές, αλλά ως συνονθύλευμα φυλών μεταξύ των οποίων μερικές ήσαν άγριες, «αδύναμες» και υποδεέστερες. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Pierre-André Taguieff, αυτή η αντίληψη ήταν ανθρωπολογικής φύσεως και δεν συνεπαγόταν διακρίσεις ή βία εναντίον των «κατώτερων» φυλών.²³

Στη βικτοριανή Αγγλία οι ελίτ θεωρούσαν την εργατική τάξη και τους φτωχούς αγρότες έναν φυλετικό Άλλο.²⁴ Ένα σύντομο χρονογράφημα για τη ζωή της εργατικής τάξης στη *Saturday Review* (16 Ιανουαρίου 1864) δείχνει τη στάση της ανώτερης και μεσαίας τάξης: «Στο Bethnal Green οι φτωχοί [...] είναι μια ξεχωριστή κάστα, μια φυλή για την οποία δεν γνωρίζουμε τίποτα, η ζωή των οποίων έχει εντελώς διαφορετική ποιότητα από τη δική μας και με την οποία

22. *Histoire de la formation de la nationalité française*, Imprimerie de Dubuisson, 1859 (επιμ. Pierre Belfond, 1967, εισαγωγή Hubert Juin).

23. P.-A. Taguieff, *La couleur et le sang*, éditions Mille et Une Nuits, σειρά Les Petits Libres, 1998.

24. Όσο για τους Ιρλανδούς, θεωρούνταν κατώτεροι από τους Άγγλους. Η κατωτερότητά τους οφειλόταν στο «κελτικό αίμα» που υπολειπόταν του «σαξονικού». Βλ. L. Perry Curtis, *Apes and Angels: The Irishman in Victorian Caricature*, αναθεωρημένη έκδοση, Smithsonian Institution Press, 1997.

δεν έχουμε κανένα σημείο επαφής. [...] Οι άνθρωποι αυτοί διαχωρίζονται από [...] τις άλλες κοινωνικές τάξεις [...] από την κούνια μέχρι τον τάφο». Στο σύγχρονο Bethnal Green μένουν μετανάστες από το Μπαγκλαντές και, πράγματι, εμμένει η παλιά αίσθηση της apartness. Παρ' όλ' αυτά, το αρνητικό συναίσθημα που δημιουργούνταν στον 19ο αιώνα ήταν περισσότερο αποτέλεσμα classism –ταξικής ξενικότητας– παρά ρατσισμού· εξάλλου, οι μειονότητες εκείνης της εποχής δεν ήσαν σε θέση να διεκδικήσουν δικαιώματα πολυπολιτισμικού χαρακτήρα – η καλύτερη λύση για να επιβιώσουν ήταν να χαθούν μέσα στο πλήθος. Ο όρος «classism» δεν ταυτίζεται με την ξενοφοβία: οι «white trash» των ΗΠΑ –οι φτωχοβρομολευκοί– είναι μια κοινωνική τάξη που κατηγορείται για έλλειψη ήθους (αμορφωσιά, φυγοπονία, ροπή στον αλκοολισμό και στις φτηνές συγκινήσεις, απουσία κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης, κακογουστιά) και για αδυναμία να αξιοποιήσει το αμερικανικό όνειρο.²⁵ Καμιά φορά, ο στιγματισμός αυτής της λευκής underclass συσχετίζεται με τον φυλετικό ρατσισμό –όπως τον αναλύει ο Matt Ray στο *Not Quite White: White Trash and the Boundaries of White-*

25. Ricky Ochilo, «Deep woes and prejudices behind the term “white trash”», *The Warren Wilson Echo*, 16 Οκτωβρίου 2008. Η απώθηση που προκαλεί αυτή η κοινωνική τάξη μοιάζει μ' εκείνη που προκαλούν οι Ρομά στην Ευρώπη: είναι αυτόχθονες, όχι ξένοι – αλλά ο τρόπος της ζωής τους διαφέρει από τον τρόπο ζωής του mainstream (όχι μόνο διότι είναι νομαδικός). Επίσης, κατηγορούνται για άρνηση ένταξης και για επαναλαμβανόμενα ηθικά ατοπήματα τα οποία μοιάζουν βαθιά ριζωμένα στην «κουλτούρα» τους.

ness—,²⁶ αλλά δεν πρόκειται για ρατσισμό με την έννοια του όρου όπως τον χρησιμοποιούμε σ' αυτό το βιβλίο.²⁷

Ο δεύτερος ισχυρισμός ότι η σύγχρονη μετανάστευση στην Ευρώπη είναι διαφορετική και λιγότερο αφομοιώσιμη από ό,τι τα προηγούμενα κύματα μου φαίνεται επίσης εύλογος. Ο Christopher Caldwell περιγράφει πώς πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι μετανάστες στην Ευρώπη και στην Αμερική προέρχονταν κυρίως από ευρωπαϊκά έθνη, άρα ήσαν εύκολα αφομοιώσιμοι. Σύμφωνα με τον Caldwell, η προπολεμική μετανάστευση ήταν διαφορετική από τη μεταπολεμική εφόσον «η μετανάστευση από γειτονικές ή συγγενικές χώρες δεν προκαλεί τα πιο ανησυχητικά ερωτήματα: Πώς θα ενσωματωθούν; Επιθυμούν άραγε την αφομοίωση; Και, προπάντων, για ποια χώρα έχουν πατριωτικά αισθήματα;».²⁸

Τέτοια ερωτήματα ακούγονταν ανέκαθεν: το 1903 η Βρετανική Βασιλική Επιτροπή για τη Μετανάστευση εξέφραζε φόβους για το αν οι νεοφερμένοι ήσαν διατεθειμένοι να ζήσουν «σύμφωνα με τις παραδόσεις, τις συνήθειες και τα έθιμά τους» και όχι να «μπολιαστούν με τον αγγλικό πολιτισμό».²⁹ Ο πρώτος νόμος για τη μετανάστευση στη Βρετανία, ο νό-

26. Matt Ray, *Not Quite White: White Trash and the Boundaries of Whiteness*, Duke University Press, 2006.

27. Για τις ταξικές αλλά όχι απαραίτητως ρατσιστικές προκαταλήψεις, βλ. Σώτη Τριανταφύλλου, *Η 11η ώρα*, εκδ. Athens Voice, 2014.

28. Christopher Caldwell, *Reflections on the Revolution in Europe: Immigration, Islam, and the West*, Allen Lane, 2009.

29. Στο ίδιο.

μος περί αλλοδαπών του 1905, σχεδιάστηκε κατά κύριο λόγο για να αναχαιτίσει την εισροή των Ευρωπαϊκών Εβραίων, οι οποίοι θεωρούνταν «un-British». Την ίδια εποχή ο πρωθυπουργός Arthur Balfour υποστήριξε ότι χωρίς τέτοιο νόμο θα αλλοιωνόταν το βρετανικό έθνος και οι Πολωνοί θα αντικαθιστούσαν τους Βρετανούς.³⁰

Η ξενοφοβία συνεχίστηκε, σε διάφορες εκδοχές, μέχρι τη δεκαετία του 1960, οπότε πολλά από τα «φυσικά» ανθρώπινα αντανακλαστικά τέθηκαν υπό αμφισβήτηση. Στη Γαλλία, στη δεκαετία του 1930, οι μετανάστες από τη νότια Ευρώπη αποτελούσαν το ένα τρίτο του πληθυσμού. Σήμερα σκεφτόμαστε τους Ιταλούς και τους Πορτογάλους ως πολιτισμικά παρόμοιους με τους Γάλλους οικοδεσπότες τους – όμως, εβδομήντα χρόνια νωρίτερα θεωρούνταν «ξένοι», κατάλληλοι μόνο για χειρωνακτικές δουλειές, επιρρεπείς στο έγκλημα και στη βία, δύσκολα αφομοιώσιμοι στη γαλλική κοινωνία. «Η έννοια της εύκολης αφομοίωσης των προηγούμενων Ευρωπαϊκών μεταναστών» γράφει ο ιστορικός Max Silverman, καθηγητής γαλλικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Λιντς, «είναι ένας μύθος».³¹ Προσθέτω όμως ότι τότε υπήρχε πρόθεση αφομοίωσης, όχι πρόθεση πολυπολιτισμικότητας. Έτσι κι αλλιώς, μια από τις συνέπειες της μεταπολεμικής μετανάστευσης ήταν η ιστορική αμνησία σχετικά με την προπολεμική στάση, όπως είχε

30. Robin Harcourt Williams (επιμ.), *The Salisbury-Balfour Correspondence: 1869–1892*, Hertfordshire Record Society, 1998.

31. Max Silverman, *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*, Routledge, 1992.

υπάρξει, πριν από τη μαζική μετανάστευση, η ιστορική αμνησία σχετικά με τις διαιρέσεις στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Η ιστορική μνήμη μπορεί να αποβεί, εντέλει, καταστροφική για τα έθνη και τα άτομα: η λήθη των τραυματικών εμπειριών μάς βοηθά να επιζούμε. Αν η μνήμη χρησιμεύει σε κάποιον, αυτός είναι πάντοτε ο ιστορικά θύτης, όχι το θύμα.³²

Ο τρίτος ισχυρισμός είναι ότι τα ευρωπαϊκά έθνη έχουν γίνει πολυπολιτισμικά διότι, με το πέρασμα του χρόνου, οι μειονότητες διεκδικούν όλο και εντονότερα τις διαφορές τους. Ας πάρουμε ως παράδειγμα τη Βρετανία. Στη δεκαετία του 1940 και του 1950 η άφιξη μεγάλου αριθμού μεταναστών από την Ινδία, το Πακιστάν και την Καραϊβική προκάλεσε ανησυχία για τις επιπτώσεις της στην παραδοσιακή έννοια της «βρετανικότητας».³³ Σίγουρα οι μετανάστες έφεραν μαζί τους παραδόσεις, συνήθειες και πολιτιστικά ήθη από τις πατρίδες τους για τα οποία ήσαν συχνά πολύ υπερήφανοι – ωστόσο, το πόσο και το πώς θα εκδήλωναν αυτή την υπερηφάνεια εξαρτιόταν από την πολιτική της χώρας υποδοχής. Δεν μιλάμε εδώ για ενδυματολογικές και διατροφικές συνήθειες – μιλά-

32. Υπό αυτή την έννοια, μπορούμε να διατυπώσουμε αντιρρήσεις για την επιμονή αρμενικών οργανώσεων να «αναγνωριστεί» η γενοκτονία των Αρμενίων πριν από έναν αιώνα. Η προσκόλληση στις τραγωδίες δημιουργεί ηττοπάθεια και ψυχολογία αιώνιου θύματος διαιωνίζοντας το «θυματικό» σύμπλεγμα. Συχνά τα θύματα γίνονται επιθετικά, όπως αντανakλάται στην πολιτική του Ισραήλ.

33. Βλ. και Colin MacInnes, *Absolute Beginners*, MacGibbon & Kee, 1959, καθώς και την κινηματογραφική μεταφορά του μυθιστορήματος σε σκηνοθεσία Julien Temple (1986).

με για πολιτισμικές διαφορές, για ανομοιότητα, απόκλιση και αντιπαράθεση σε ζητήματα ηθών, έθους και κοσμοαντίληψης. Οι ομάδες που απαιτούσαν πιο πειστικά την αναγνώριση αυτών των θεμελιωδών διαφορών τους ήσαν, προπάντων, οι Σιχ (που δεν αναπτύχθηκαν πληθυσμιακά) και οι μουσουλμάνοι (που αναπτύχθηκαν).

Τα πρότυπα της μουσουλμανικής μετανάστευσης είναι διαφορετικά από εκείνα των άλλων κοινοτήτων. Ο καλύτερος τρόπος για να το καταλάβουμε είναι να δούμε πώς εξελίχθηκαν τρεις γενιές μουσουλμάνων μεταναστών: η πρώτη γενιά που ήρθε στην Ευρώπη στη δεκαετία του 1950 και του 1960, η δεύτερη γενιά που γεννήθηκε ή μεγάλωσε στη δεκαετία του 1970 και του 1980 και η τρίτη γενιά που έχει ωριμάσει από τότε. Αν παρατηρήσουμε αυτές τις τρεις γενιές, θα κατανοήσουμε τις μεταβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ των μεταναστών και των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Οι εικόνες που δίνω εδώ προέρχονται κυρίως από τη Βρετανία, αλλά η δομή τους ισχύει για τη μετανάστευση σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.

Η πρώτη γενιά μουσουλμάνων μεταναστών στη Βρετανία, που προερχόταν κυρίως από την ινδική υποήπειρο, ήσαν ευσεβείς, αλλά εξέφραζαν την ευσέβειά τους με αβαρή τρόπο. Ο Βρετανός θεατρικός συγγραφέας και σκηνοθέτης Pervaiz Khan, η οικογένεια του οποίου ήρθε στη Βρετανία τη δεκαετία του 1950, θυμάται τον πατέρα και τους θείους του να πηγαινούν στην παμπ για μπύρες. «Δεν έφερναν τα ποτά στο σπίτι» λέει «αλλά δεν το έκαναν θέμα. Οι γυναίκες δεν φορούσαν μαντίλα – για νιχάμπ ή μπούρκα ούτε λόγος. Σπανίως νηστεύαμε στο ραμαζάνι,

σπανίως κάναμε τις αναπάντητες προσευχές της Παρασκευής. Δεν καυχιόταν κανείς γι' αυτό, αλλά ούτε γινόταν παρίας. Τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά σήμερα».³⁴ Η μουσουλμανική ταυτότητα για εκείνη την πρώτη γενιά μεταναστών στη Δύση περιείχε την επιθυμία της επιδίωξης της ευτυχίας σε χώρες που θαύμαζαν παρά την τόσο πρόσφατη εμπειρία της αποικιοκρατίας. Παραδόξως, η εμπειρία της αποικιοκρατίας χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία για τη στάση των μεταναστών τρίτης γενιάς που έχουν, ιστορικά, απομακρυνθεί από αυτή. Η δεύτερη γενιά ήταν μάλλον κοσμική και δεν αναγνώριζε τον εαυτό της ως «μουσουλμάνο», «ινδουιστή» ή «Σιχ»· συχνά δεν τον αναγνώριζε ούτε ως «Ασιάτη»: το χρώμα ήταν ακόμα κυρίαρχο, αλλά το να είσαι «Μαύρος» δεν ισοδυναμούσε με εθνική ετικέτα. Όμως, η γενιά που ήρθε στη Δύση στα τέλη της δεκαετίας του 1980, μολονότι είχε περισσότερες ευκαιρίες ενσωμάτωσης από τις προηγούμενες γενιές, θεωρούσε καίριο το ζήτημα των πολιτισμικών διαφορών. Οι όροι, οι έννοιες και οι αξίες αντιστράφηκαν: στη δεκαετία του 1960 και 1970 «ριζοσπαστικός» ήταν ο κοσμικός, ο συνειδητά Δυτικός, ο αριστερός. Για παράδειγμα, «ριζοσπάστης χριστιανός» δεν σήμαινε φανατικός χριστιανός, αλλά, αντιθέτως, «αριστερός χριστιανός». Στη συνέχεια, ο όρος «ριζοσπαστικός» τοποθετήθηκε σε μουσουλμανικό πλαίσιο και σήμαινε ακριβώς το αντίθετο: τον θεοσεβούμενο φονταμενταλιστή, τον αντι-Δυτικό, εκείνον που απορρίπτει τη χώρα υποδο-

34. Thomas Deltombe, *L'Islam imaginaire: La construction médiatique de l'islamophobie en France*, La Découverte, 2013.

χής και τον πολιτισμό της. Τι συνέβη; Και γιατί συνέβη αυτό που συνέβη;

Η αριστερά αποδίδει αυτή τη μεταστροφή στην κακομεταχείριση των μεταναστών. Εδώ οι γνώμες διχάζονται. Η αντίθετη γνώμη σχετίζεται με την πολιτική της πολυπολιτισμικότητας, δηλαδή με το ότι οι δυτικές κυβερνήσεις αντί να ενθαρρύνουν την εκκοσμίκευση, που, όπως είπαμε, είχε αρχίσει να θεωρείται επιθυμητή στη δεκαετία του 1960 και του 1970, πιθανώς τη θεώρησαν απειλητική από πολιτική άποψη.³⁵ Ο Paul Dijoud, υπουργός της κυβέρνησης του Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίν για τους εργαζόμενους μετανάστες στη δεκαετία του 1970, δήλωνε ότι «το δικαίωμα σε μια ταυτότητα πολιτισμού επιτρέπει στον μετανάστη, παρά τη γεωγραφική απόσταση, να παραμένει κοντά στη χώρα του». Οι δυτικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν το ισλάμ³⁶ σαν μια σταθεροποιητική δύναμη που θα αποτρέπει τους πιστούς από την αποκλίνουσα συμπεριφορά, την παραβατικότητα ή τη συμμετοχή σε συνδικάτα και επαναστατικά κόμματα. Με λίγα λόγια, η στροφή προς τη θρησκεία δεν ήταν πρωτοβουλία των μεταναστών αλλά μάλλον των ιθυνόντων στη Δύση. Για παράδειγμα, στη διάρκεια των απεργιών στην αυτοκινητοβιομηχανία στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η γαλλική κυβέρνηση ενθάρρυνε τους εργοδότες να

35. Βλ. Alasdair MacIntyre, *Secularization and Moral Change*, The Riddell Memorial Lectures, Oxford University Press, 1967.

36. Χρησιμοποιούμε τους όρους «ισλάμ» και «ισλαμισμός» για το θρησκευτικό και πολιτικό κίνημα, όχι τη θρησκεία, για την οποία χρησιμοποιούμε τη λέξη «μουσουλμανισμός».

φτιάξουν αίθουσες προσευχής σε μια προσπάθεια να αποπροσανατολιστούν και να στραφούν οι μετανάστες, που απάρτιζαν μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού, από τον συνδικαλισμό προς τη θρησκεία. Ο στόχος επετεύχθη.

Ο ισχυρισμός ότι οι μειονοτικές κοινότητες απαιτήσαν να αναγνωριστούν δημοσίως οι πολιτισμικές και θρησκευτικές τους διαφορές μού φαίνεται λιγότερο ακριβής. Η πολυπολιτισμικότητα ήταν μια απάντηση στα, συχνά, υπόρρητα αιτήματα των μειονοτήτων, αλλά κυρίως ήταν αποτέλεσμα σφαλμάτων και κακής πολιτικής. Στη δεκαετία του 1970 οι μειονοτικές κοινότητες δεν ήσαν σε θέση –όπως είναι τώρα– να αναγκάσουν τους πολιτικούς να εφαρμόσουν πολυπολιτισμικές πρακτικές. Αντιθέτως, η επιθυμία της υπερτόνισης της πολιτισμικής ταυτότητας έχει διαμορφωθεί, εν μέρει τουλάχιστον, από την εφαρμογή της πολυπολιτισμικότητας. Αυτή η πολιτική προέκυψε από τον φόβο του ξένου, δηλαδή από μια ποικιλία ξενοφοβικών ή φυγόξενων αισθημάτων τα οποία παρουσιάζονταν ως ανθρωπιστικά και color-blind (αδιάφορα έναντι του χρώματος του δέρματος). Στη συνέχεια, όσο περισσότερα δικαιώματα «διαφοράς» αναγνωρίζονταν, τόσο πλήθαιναν τα ρατσιστικά κρούσματα στα οποία οι αρχές απαντούσαν με επιχορηγήσεις σε οργανώσεις μειονοτήτων. Το αποτέλεσμα ήταν, φυσικά, ένας φαύλος κύκλος. Στο μεταξύ, η έννοια του ρατσισμού περιέλαβε οποιαδήποτε απώθηση ή αντίρρηση, δισταγμό ή αμηχανία έναντι της «διαφορετικότητας».³⁷ Η αφομοίωση θεωρήθηκε ανάθε-

37. Η λέξη «διαφορετικότητα» έχει υπερχρησιμοποιηθεί. Η

μα, μια πρακτική «νεο-αποικιοκρατική», ένα όργανο «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού».

Εδώ μια ανακεφαλαιωτική παρατήρηση. Με την παλιότερη έννοιά της η πολυπολιτισμικότητα σημαίνει την ύπαρξη στον κόσμο ενός μεγάλου αριθμού γλωσσών (της τάξεως των 6.000), πολιτισμών και εθνοτήτων – ένα γεγονός τόσο προφανές ώστε καθιστά ανώφελη τη διευθέτηση ενός όρου που να το περιγράφει. Σήμερα η λέξη «πολυπολιτισμικότητα» είναι φορέας ενός ιδεολογικού σχήματος και μιας πολιτικής. Γι' αυτή την πολυπολιτισμικότητα μιλάμε.

λέξη «ετερότητα» υπό την έννοια της ιδιότητας και της συνείδησης του διαφέρειν μου φαίνεται καταλληλότερη.